

Oponentský posudek na disertační práci

Gorčíková, Magdaléna: *Raná socializace dětského čtenářství v rodině a její vliv na školní úspěch*. FSV UK, Praha 2019, str. 146.

Disertační práce se zabývá ranou čtenářskou gramotností ve vztahu k výsledkům ve škole. Zohledňuje přitom sociální původ žáků. Cílem práce je tedy ukázat, jak sociální charakteristiky spojené s rodinou původu při kontrole ostatních proměnných, působí na úspěch žáků v českém vzdělávacím systému. Data pocházejí z panelového šetření realizovaného na několika vybraných školách v Praze a Středočeském kraji. Vzorek žáků přitom není veliký. Cenné je, že data obsahují panelovou složku a lze v nich tedy do jisté míry kontrolovat efekt kauzality.

V úvodních pasážích je formulována řada výzkumných otázek (str. 15). Obecně lze tyto otázky shrnout do otázky, tazající je po efektu rodinného prostředí na školní výkon dítěte, přitom je ambicí zkoumat i proměnu tohoto efektu. Ve výzkumných otázkách je zmíněn efekt času a kauzální řetězec. Jedná se o téma zásadní v sociální stratifikaci. Jak se vzdělanostní nerovnosti utvářejí a jaký vliv v nich hraje rodina původu je klíčová otázka pro poznání přetrvávání sociálních nerovností v současných společnostech. Dosažené vzdělání je totiž silným determinantem pozice na trhu práce, příjmu a životní úrovně. Z hlediska explanace je pak klíčové, zdali to jsou rodičovské strategie realizované přes čtení a čtenářskou gramotnost, které vedou ke školnímu úspěchu potomků, a jestli se tato gramotnost liší podle sociálního původu a to při kontrole kognitivních schopností dětí. Zdali zkrátka rodiny z vyšších sociálních tříd investují čas a prostředky do čtení dětí, které se pozitivně promítá do jejich známek, ačkoliv tyto děti jsou stejně nadané jako děti, jejichž rodiče to nedělají. Vzdělávací systém ty první z nich pak charakterizuje jako „chytré“, čímž je předurčuje k vyššímu vzdělání, které bude spojeno s odpovídající pozicí na trhu práce, příjmem a životním standardem. Ty druhé pak vzdělávací systém odsuzuje k neúspěchu. Hovoří se pak o nich jako o netalentovaných, či nemajících vlohy pro vzdělání. Tyto otázky jsou zásadní a sahají až k počátkům sociologie jako vědy o společnosti, jejímž smyslem je popsat, jak společnost přežívá v čase, tedy její reprodukci z jedné generace na druhou.

Teoretická část vychází z připravované studie *Souvislosti dětského čtenářství a čtenářské gramotnosti* (v tisku). Nejdříve je teoretická část solidním a poměrně hutným příspěvkem k výzkumnému tématu, později přechází k mapování a popisu výzkumů, které byly zaměřené na čtenářství a gramotnost. Oceňuji pasáže o kulturním kapitálu a cenné je také shrnutí studií o čtenářství a gramotnosti. Nerozumím tomu, proč se v celé teoretické části místy objevují silně zvýrazněné věty. Strukturace teoretické části je nicméně srozumitelná a přehledná.

Analytická část práce začíná redefinicí obecných výzkumných otázek (str. 64), které byly zmíněny na str. 15. Jedná se o jejich transformaci do empirických otázek. Poté autorka tyto obecné otázky transformuje do řady konkrétnější, na základě dat empiricky zodpověditelných otázek, které propojuje se svými hypotézami. Bohužel zde zůstává to, co jsem již formuloval v prvním posudku. Spojnici teoretické části s formulovanými hypotézami,

si čtenář musí dělat sám. Vztah je zde pouze naznačen. Toto celé je 3 stranách práce (str. 65-67). Přitom nerozumím tomu, proč autorka nepostupovala tak, že by ke každé své otázce nabídla odpověď či odpovědi na základě dostupné literatury a z ní pak vydedukovala konkrétní hypotézu, či hypotézy, které by pak v analytické části testovala. Takový postup je nabílední, byl by pro čtenáře mnohem atraktivnější a celé práci by dodal na atraktivnosti.

Oproti první verzi disertace, největší změna nastala v analýze dat. Data, proměnné, postupy a analýzy jsou nyní přehledné a především jasně strukturované. Autorka v analytické části, nazvané jako Metodologie, nejprve charakterizuje panelový výzkum žáků prvních tříd v Praze a Středočeském kraji (jedná se o vlastní výzkum s názvem Čtení a psaní školáků, s žáky byly vedené polostrukturované rozhovory). Poté představuje své dvě závisle proměnné: raná čtenářská gramotnost a školní výkon. Změny v obou proměnných pak analyzuje s ohledem na řadu vysvětlujících (nezávisle) proměnných v samostatných kapitolách (kap. 5.1 a kap. 5.2), přičemž používá poměrně sofistikované statistické modely (tabulka 3; 5; 6). Grafy jsou přetištěné přímo z programu Stata, která je bez úpravy do černobílého formátu prezentuje jako barevné, takže v černobílé verzi nejsou moc dobře čitelné (str. 99, 107). Analýzy jsou korektní, i když mám jisté pochybnosti o poměru počtu nezávisle proměnných a velikosti celkového N v modelech. Ve srovnání s první verzí práce jsou závěry mnohem rozpracovanější a zasazené do kontextu literatury, kterou autorka používá v teoretické části práce. V závěru práce se autorka vrací se ke svým výzkumným otázkách, nabízí na ně na základě analýzy dat odpovědi a diskutuje jednotlivé hypotézy.

I když závěry poukazují na silnou sociální (rodinnou) podmíněnost školního vzdělávání, zaměření se na čtenářskou gramotnost a zohlednění panelové složky dat lze chápat jako vhléd do mechanismu utváření vzdělanostních rozdílů podle sociálního původu žáků. Nejedná se tedy pouze o strohé konstatování, že tyto rozdíly existují, ale je zde ambice představit proces utváření těchto rozdílů. To je silná stránka práce. Slabou stránkou práce je, že v modelech nejsou kontrolovány kognitivní schopnosti žáků, které jsou pro identifikaci efektu sociálního prostředí a výpovědi o něm klíčové. Liší se stejně nadané děti v rané gramotnosti, nicméně pocházející z rozdílných třídních podmínek? Je čtenářská gramotnost reflexí kognitivních schopností nebo sociálního původu? Dále by měla být zodpovězena otázka, jak je kontrolován efekt školy od efektu rodiny. Ovlivňuje škola čtenářskou gramotnost a známky dítěte nebo se jedná pouze o udržování předškolního stavu? Tyto otázky by měly být zevrubně diskutovány v průběhu obhajoby a s ohledem na výsledky práce.

Studující ve své disertační práci **prokázala** tvůrčí schopnosti v dané oblasti výzkumu. Práci **doporučuji** k obhajobě.